

Několik poznámek k provádění stavebně historického průzkumu z pohledu archeologa (na příkladu výzkumu v Karmelitské ulici na Malé Straně)

Jan Havrda – Michal Tryml

Úvod

V předloženém příspěvku o provádění stavebně historických průzkumů (SHP) se opíráme o poznatky získané při práci na objektech, jejichž problematika je nám dobře známa, protože jsme zde současně prováděli záchranný archeologický výzkum (dále ZAV). Možná, že v probíhající diskusi o SHP mohou být užitečné i zkušenosti kolegů stojících mimo vlastní obor a to i přesto, že jde o zkušenosti pouze z několika větších akcí a nadto výlučně z Prahy (respektive z Pražské památkové rezervace). Rozhodnutí, nakolik mají uvedené poznámky obecnou platnost, necháme poučenějším.

Záchranný archeologický výzkum

V letech 2004 a 2005 provádělo pracoviště Národního památkového ústavu v hl. m. Praze pod vedením autorů tohoto sdělení rozsáhlý záchranný archeologický výzkum v bloku mezi ulicemi Karmelitskou, Hellichovou, Nebovidskou a Harantovou (Praha 1 – Malá Strana)¹⁾. V rámci tohoto projektu byl proveden i výzkum v domě čp. 387/III a v jeho bezprostředním okolí. Dosud nezpracovaný výzkum byl zatím publikován velmi předběžně (*Havrda - Tryml* v tisku). K jednomu z nejvýznamnějších výsledků patří odhalení podoby středověkých a raně novověkých stavebních fází klášterního kostela sv. Maří Magdalény, jehož existence byla dosud známa pouze z písemných pramenů a ikonografie (nejnověji *Vlček a kol. 1999, 490 - 491; Dragoun 2002, 56; Pařez 2004*).

Výzkumem provedeným ve střední části domu čp. 387/III byla bezprostředně pod podlahou nepodsklepeného přízemí odkryta podstatná část půdorysu polygonálního závěru stavby s opěráky a koutovými příporami. Její existence je zde písemnými prameny doložena před rokem 1329.

Výkopové práce byly ukončeny vybráním novověkého stavebního zásypu zhruba do úrovně gotické podlahy (necelý metr pod dnešní podlahou přízemí), takže jejich průběhem nebyly narušeny starší vrstvy ani hroby hřbitovního horizontu vně kostela. Pouze na jednom místě interiéru byl v další fázi výzkumu prozkoumán nevelkou sondou sled nadložních vrstev až na podložní hlíny, v nichž byla identifikována základová spára presbytáře gotického kostela. Po

ukončení průzkumných prací bylo odkryté zdivo konzervováno ²⁾, přikryto geotextilií a výkopy zasypány pískem. V současné době je připravován projekt presentace.

Další fragmenty architektury byly v poslední fázi výzkumu odkryty v západní části domu. V sondách, které předcházely výkopům pro hydroizolaci a pro inženýrské sítě, byly nalezeny partie zdiva – velmi pravděpodobně románského předchůdce gotické svatyně. Jejich pokračování jde západním směrem, stejně jako pokračování zdiva gotické kostelní lodě, přičemž obě zdiva byla výzkumem posléze dokumentována i vně domu pod chodníkem náměstíčka u Karmelitské ulice.

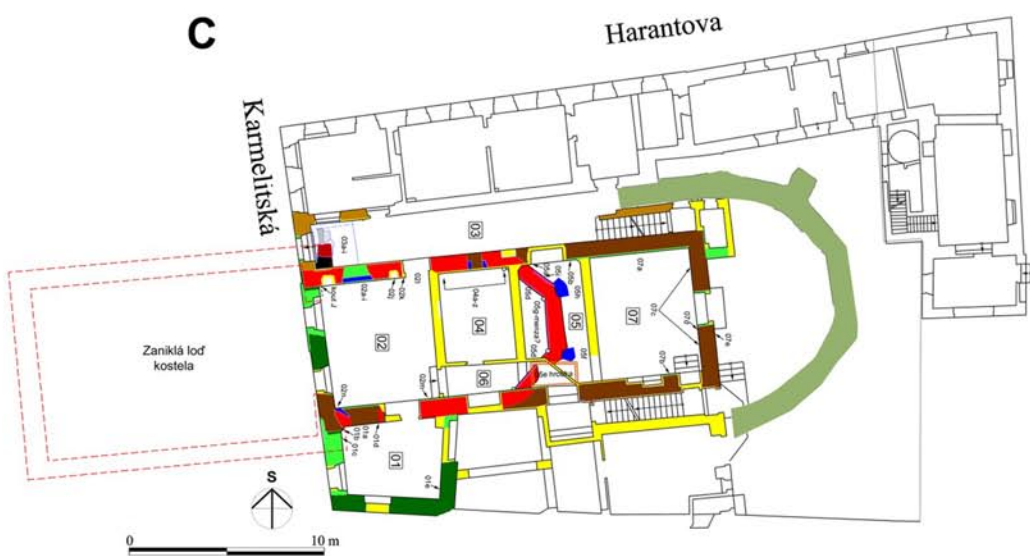
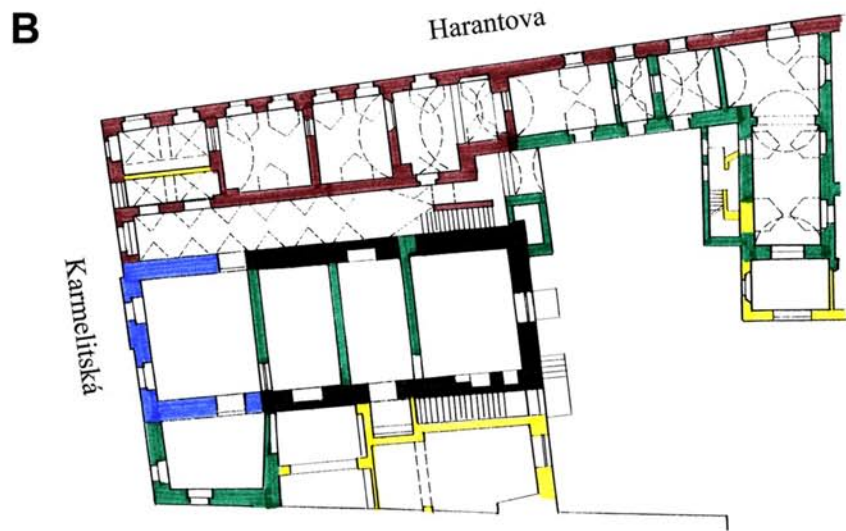
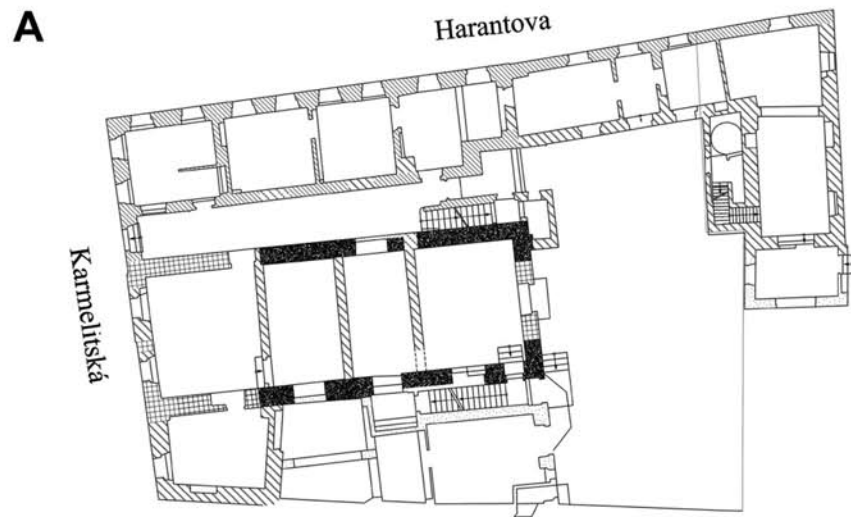
Neočekávaně byla část základové konstrukce zdi odkryta i při výzkumu v trasách inženýrských sítí na dvoře domu východně od objevené gotické fáze kostela sv. Maří Magdalény. Ze stratigrafické situace nalezené zdi bezpečně vyplývá její datování do období baroka, z půdorysu lze pak nejspíše usuzovat na základové zdivo nerealizované novostavby dominikánského kostela, který byl později postaven podél Karmelitské ulice.

Nedestruktivní SHP před zahájením stavby

Při sestavování projektu ZAV byly kromě interpolace výsledků archeologických sond v okolí, písemných zpráv a údajů geologického průzkumu využity především informace získané ze sond zjišťovacího archeologického výzkumu, který na parcele proběhl v letech 1997–98 (souhrnně *Havrdá - Podliska 2000, 356*). V neposlední míře bylo přihlíženo i ke stavební historii objektu. Po této stránce je k dispozici především výsledek nedestruktivního SHP, tzv. pasport (SÚRPMO 1965), v němž část věnovanou stavební historii zpracoval F. Kašička a historickou část L. Lancinger ³⁾. O rok později autoři výsledky svého bádání uveřejnili (*Kašička - Lancinger - Pavlík 1966*). Ve hmotě jižního traktu domu čp. 378/III identifikovali obvodové zdi lodi raně středověkého kostela sv. Maří Magdalény, jehož podobu rekonstruovali podle půdorysného rozsahu zachovalých obvodových zdí. Základové zdivo zničeného východního závěru středověké stavby lokalizovali do prostoru dnešního dvora.

Do roku 1992 byl areál bývalého dominikánského kláštera ve vlastnictví podniku Knih-tisk, poté byl vyklizen a několikrát vystřídal majitele. Tyto změny se odrážejí i ve spisovém materiálu NPÚ. Ten je poměrně obsažný, zastavíme se proto pouze u posledních dokumentů. Dne 13. února 2002 vydal tehdejší Státní památkový ústav v hl. m. Praze (jako podklad pro správní rozhodnutí) odborné vyjádření, ve kterém mezi vstupními podmínkami pro jakoukoliv další stavební činnost v areálu bývalého kláštera uvádí zpracování stavebně historického průzkumu. Téměř po dvou měsících, 22. dubna, vydal na základě tohoto vyjádření Odbor památkové péče Magistrátu hl. m. Prahy své závazné stanovisko, které je téměř shodné – až na požadavek zpracování SHP, neboť ten je dle mínění OPP HMP již od roku 1965 zpracován (zjevně míněn pasport) a nadto byl v roce 1998 doplněn. Poslední poznámkou pravděpodobně mínili pracovníci OPP práci J. Kunfta (*Kunft 1998*). Její autor (který mimochodem vůbec označení SHP nepoužívá a svou práci nazývá studií) provedl v domě čp. 387/III deset nevelkých sond, o jejichž výsledku lze snad říci, že na tehdejším pohledu na objekt nic podstatného nezměnily. Autor doplnil svou práci vybranými ikonografiemi, barevnými fotografiemi i krátkým zhodnocením výsledků

OBR. 1: KARMELITSKÁ ČP. 387/III, PŘÍZEMÍ DOMU S VYZNAČENÍM STAVEBNÍCH FÁZÍ. SOUHRN VĚDOMOSTÍ O STAVEBNÍM VÝVOJI OBJEKTU: A V ROCE 1965 (SURPMO), B V R. 1998 (KUNFT), C V ROCE 2005 PO PROVEDENÍ STAVEBNĚ HISTORICKÉHO PRŮZKUMU A ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU (BAREVNÉ ZNAČENÍ JEDNOTLIVÝCH FÁZÍ PŮDORYSU C VIZ ČLÁNEK M. RYKLA V TOMTO ČÍSLE).

provedeného zjišťovacího archeologického výzkumu, v němž uvádí (bez citací) kromě jiných záhadných tvrzení také že: „Při nových stavebních pracech bude zajištěn po dobu stavby archeologický dohled, který může kdykoli přerůst v ZAV“ (*Kunft 1998, sine*). Ze spisů není zřejmé, kdo si uvedenou studii objednal, v každém případě je její využití pro jakékoli účely (kromě toho, že její existence posloužila jako odůvodnění proč není nutné provádět další SHP) velmi omezené.

Není snad třeba dodávat, že ani další závazná stanoviska OPP HMP, tentokrát ze dne 4. února a z 20. března 2003, požadavek na provedení SHP neuvádějí, pozdější z nich vypouští otázku SHP s odůvodněním, že ji řeší vstupní podmínky pro rekonstrukci vydané 22. dubna roku 2002 (sic!)⁴. Rozhodující orgán památkové péče tedy v žádném ze svých závazných stanovisek nestanovil v rámci základních podmínek provedení nezbytných výzkumných prací (o této možnosti viz Varhaník 2003, 46).

Těsně před zahájením rekonstrukce byl proveden z iniciativy referenta NPÚ hl. m. Prahy pouze soupis dochovaných hodnotných prvků (*Kroulíková 2004*)⁵.

SHP při provádění rekonstrukce

Je třeba hned na počátku zdůraznit, že požadavek na provádění hloubkového, nebo možná lépe záchranného SHP (k terminologii např. Jesenský – Rykl 2001) v průběhu realizace stavby nebyl odbornými orgány památkové péče vůbec uplatňován. Možná, že to byla jedna z příčin, proč projekt ZAV dopředu nepočítal s koordinací s SHP, nicméně hlavním důvodem byla neexistující koordinace na úrovni odborných orgánů památkové péče. Přitom bylo zřejmé, že objekt projde celkovou rekonstrukcí, změnami dispozic i výměnou řady konstrukčních prvků, což nutně přinese odhalení dosud neznámých situací.

Až objev zdíva presbytáře kostela v místě plánované šachty pro dojezd výtahu nepřímo přinesl i zvrat v otázce provádění hloubkového SHP. Ukázalo se zřejmým, že jeho provedení je naprosto nezbytné. Byl podán (a prosazen) návrh na konzervaci a presentaci kostelního závěru, což přineslo změnu projektu a s ní uplatněný a tentokrát investorem akceptovaný návrh na provedení SHP. Problémem zůstalo kompletní finanční zajištění průzkumu. Jako ve většině podobných případů i zde investor poměrně úspěšně diskutoval o finančních nárocích vznášených až během realizace stavby. Trochu s překvapením jsme zjišťovali, že zásada „kdo ničí, ten platí“, nemá v případech prováděných záchranných SHP žádnou váhu. Investor, který finanční zajištění archeologického výzkumu (provedení i zpracování) hradil (byť o jeho výši velmi diskutoval), v otázce zajištění záchranného SHP nakonec poskytl prostředky, které nemohly vzniklé náklady pokrýt ani při největší šetrnosti. Bylo štěstí, že provedení tohoto průzkumu byl i za těchto podmínek ochoten provést Michael Rykl (*Rykl 2004, Rykl 2006*)⁶. Zůstává ale skutečností, že pokud je jeden z nejuznávanějších specialistů ochoten provést SHP v podstatě zdarma, vypovídá to na jednu stranu o nevšedním entuziasmu, ovšem na druhou stranu lze systémově tento přístup jen těžko považovat za následováníhodný⁷. V případě kostela sv. Maří Magdalény by bez masivní logistické podpory (personální i materiální) pracovníků ZAV nebyl průzkum v takovém rozsahu a kvalitě uskutečnitelný⁸.

Od té doby byl postup prací ZAV a SHP koordinován, nicméně SHP byl prováděn s vlastní oddělenou metodikou i dokumentací. Tato praxe nemusí být na závadu v kvalitě obou průzkumů (např. *Rykl – Rakušan – Dragoun 2003; Podliska – Havrda – Kovář 2003*), zjevně ale může komplikovat komunikaci mezi oběma výzkumy a především může ztěžovat vyhodnocení celkové historie objektu. Například v našem případě SHP i ZAV mají (kromě dalších odlišností) také svá vlastní označení nalezených a dokumentovaných situací. Proto při zpracování vývojového diagramu, který postihuje všechny stratigrafické vztahy na lokalitě a je vlastně vyvrchole-

ním dokumentace, vyjdou v případě kostela sv. Maří Magdalény diagramy dva, byť ležící vedle sebe a vzájemně korespondující a doplňující se.

Shrnutí

Považujeme za nutné se vrátit i k otázce provádění SHP před vlastní stavbou. V dosavadní literatuře bývá velký důraz kladen na provedení standardního SHP s tím, že na hloubkový SHP nejsou prostředky ani kapacity. Chápeme potřebnost provedení průzkumu v rámci předprojektové přípravy stavby, je ale zřejmé, že pokud je vůbec myšlenka na provedení SHP prosazena a realizována, může se takový průzkum velmi snadno stát pouze formální záležitostí. Řadu příkladů známe z vlastní praxe, přičemž autory podobných prací jsou jak pracovníci orgánů památkové péče nebo příbuzných institucí tak soukromníci. Obáváme se, že dochází nejen k plýtvání prostředků, ale především k degradaci oboru. Vždyť o co jiného jde, jestliže je podobný SHP (často opsaný pasport s barevnými fotografiemi) respektován pracovníky památkové péče? Otázkou proto zůstává, zda by nebylo užitečnější (alespoň tam, kde existuje kvalitní pasport a objekt se od té doby příliš nezměnil) požadovat „pouze“ dokumentaci současného stavu a soustředit se na prosazení hloubkového SHP prováděného při vlastní rekonstrukci. Je zřejmé, že pochybujeme o účelnosti dosavadního systému zpracovávání SHP v rámci předprojektové přípravy bez toho, aniž by byl přesně požadován cíl, způsob provedení a rozsah takové práce.

Za závažnější problém ovšem pokládáme skutečnost, že v mnoha případech postrádáme od orgánů památkové péče požadavek buď na provádění průběžného památkového dohledu nad realizací stavby, který může kdykoli přerůst v záchranný SHP, nebo přímo na provedení záchranného SHP. Přitom je zřejmé, že právě výsledky záchranných průzkumů přinášejí nové informace, které mění náš pohled na lokalitu často zásadním způsobem. Potvrzují to výsledky takřka všech akcí, kterých jsme se v historickém jádru Prahy účastnili a koneckonců i nedávno publikovaná brněnská zkušenost. V případech, kdy byly v rámci ZAV dokumentovány na území Brna i fragmenty architektury, se téměř vždy objevily nové, často zcela zásadní situace (*Holub-Kolařík- Merta- Peška- Zůbek 2003*)⁹⁾.

Zjevným cílem, ke kterému je podle našeho názoru třeba spolupráci archeologů a stavebních historiků směřovat, jsou společné projekty (alespoň na větších akcích). Pokud se podaří sladit metodiku a dokumentaci, bude to určitě krok směrem, který nás čeká v nedaleké budoucnosti. Toto sjednocení musí ale vycházet z potřeb a specifík obou disciplín. Klasickou prací, na jejíž metodologická východiska až nyní navazujeme, je zpracování výzkumu domu čp. 226 v Mostě (*Klápště – Muk 1988*). Pokusy o sjednocení dokumentačních a analytických postupů se už objevují, většinou ale tam, kde se do takových projektů pouští archeologové (pro Brno viz *Holub - Kolařík - Merta - Peška - Zůbek 2003*, pro Plzeň *Široký-Kočár 2003*, k problematice naposledy *Nováček 2005, 9nn*). Pokud je možné z náhodně uvedených příkladů usoudit, že jde většinou o nestátní instituce, nemusí jít pouze o náhodu. Koordinace prací na úrovni odborných orgánů památkové péče v podstatě neexistuje, věci se řeší na osobní bázi. Pro hloubkový SHP prováděný při stavbě společně se ZAV se začíná používat termín stavebně archeologický výzkum (např. *Starec-Valtr 2003; Široký-Kočár 2003*) nebo záchranný stavebně archeologický výzkum. Nejde ovšem o termín nový, je možné upozornit, že jej používal a (marně) prosazoval v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století V. Píša (namátkou *Píša 1984, 130*). Stejně marně jako prosazoval jedním subjektem prováděný výzkum objektu „od základové spáry až po špičku věže“¹⁰⁾.

Poznámky:

- 1) Výzkum nezahrnoval všechny nepodsklepené plochy domu, ale pouze ty prostory, které měly být postiženy zemními pracemi stavby. Na několika místech došlo po našich nálezech k přerušení zemních prací a po následných jednáních i ke změnám projektu. Na okraj vlastního tématu je možné také podotknout, že počet a rozmístění 15 (!) statických a archeologických zjišťovacích sond se v průběhu ZAV ukázal jako nedostatečný. Z interpolace údajů bodových sond se nepodařilo získat reprezentativní vzorek, který by dostatečně zobrazil terénní situaci na rozlehlé lokalitě (plocha výzkumu činila více než 2 600 m²).
- 2) Základní konzervace odkrytého zdiva (Mjartan 2004), byla provedena ještě před dalším prohlubováním sondy.
- 3) Kvalita pasportů, (především jejich starší vrstvy) je všeobecně známa, nicméně i poté, co jsme provedli revizi písemných pramenů majících vztah k lokalitě, musíme před úrovní zpracování pasportu čp. 387/III smeknout.
- 4) Vládnoucí zmatek dobře ilustruje i místo věnované otázkám archeologického výzkumu. OPP MHMP ve svém závazném stanovisku z r. 2002 uvádí mezi podmínkami provedení ZAV, zatímco ve stanovisku z r. 2003 uvádí, že povinnost umožnit provedení ZAV vyplývá přímo ze zákona, a proto o ní nelze rozhodovat ve správním řízení. ZAV je proto věnována pozornost až v odůvodnění.
- 5) Táž publikovala příspěvek o unikátním kroužkovém krovu nad dvorním křídlem domu čp. 387/III (Kroulíková 2005). Další průzkumy a dokumentace (včetně využití 3D scanneru) v tomto objektu iniciovány archeology (Havrdá - Tryml v tisku, Rykl, 2004, Sommer 2004, Tryml 2004, Pařez 2005, Nikl a kol. 2005, Kovář – nedokončený rkp., průzkum probíhá.
- 6) Vzhledem k pracovnímu vytížení autora byl tento SHP cíleně zaměřen především na ty části budovy, v nichž byly identifikovány fragmenty kostela sv. Maří Magdaleny. Dokončení hloubkového SHP celého objektu, včetně nejhořejšího podlaží, krovu a severního křídla se ujal M. Kovář.
- 7) Pomineme-li skutečnost, že jde o degradaci profese, je tento trend je velmi nebezpečný. Zatímco v případě archeologických výzkumů si už většina investorů „zvykla“ na skutečnost, že výzkum něco stojí, neměli by si investoři zvykat na to, že SHP budou zřejmě kolegové provádět téměř zdarma ve svém volnu.
- 8) V rámci ZAV byla provedena i dokumentace architektonických prvků tzv. somrografií. (Sommer 2004) i geofyzikální průzkum náměstí u Karmelitské ulice (Nikl a kol. 2005).
- 9) Nehledě na ještě důležitější skutečnost, že mnohé situace bývají stavebními pracemi zničeny a informace tak nenávratně ztraceny. Z naší nedávné praxe uveďme například rekonstrukci nedalekého čp. 529/III v Karmelitské ulici, kde jsme jen díky tomu, že jsme u objektu prováděli ZAV, „stihli“ alespoň zdokumentovat situaci v místnostech, v nichž stavba odkryla a částečně už zničila líc románského zdiva. Více podobných případů ale může uvést každý, kdo se v oboru pohybuje nějaký čas.
- 10) Osobní vzpomínka M. Trymla.

Literatura:

- Dragoun, Zd. 2002:* Praha 885 – 1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.
- Havrda, J. – Podliska, J. 2000:* Karmelitská ulice čp. 387/III, 388/III a čp. 459/III, In: Dragoun Zd. a kol.: Archeologický výzkum v Praze v letech 1997-1998, Pražský sborník historický 31, 356.
- Havrda, J. – Tryml, M. v tisku:* Karmelitská čp. 387/III. In Dragoun Zd. a kol.: Archeologické výzkumy v Praze v letech 2003- 2004, Pražský sborník historický.
- Holub, P. - Kolařík, V. - Merta, D. - Peška, M. - Zůbek, A. 2003:* Městská archeologie v Brně a SHP, Staletá Praha 24, 237-251.
- Jesenský, V.- Rykl, M. 2001:* Hloubkový stavebně historický průzkum pro potřeby památkové péče, Dějiny staveb 2001, 67-82.
- Kašička, F.-Lancinger, L. – Pavlík, M. 1966:* Nové objevy na území bývalého kláštera sv. Maří Magdaleny, Staletá Praha 2, 180-197.
- Klápště, J. – Muk, J. 1988:* Studie o středověkém domě z Mostu (čp. 226), Památky archeologické 79, 199-240.
- Kroulíková, K. 2004:* Soupis umělecko – historických prvků. Karmelitská 6 – Harantova 1, čp. 387/III, rkp.
- Kroulíková, K. 2005:* Skružový krov dvorního traktu při domě čp. 387/III v Praze, Svorník 3, 169-174.
- Kunft, J. 1998:* Areál bývalého dominikánského kláštera s kostelem sv. Maří Magdalény na Malé Straně, studie, rkp.
- Mjartan, J. 2004:* Zpráva o konservaci torsa gotického kostela Máří Magdaleny v Praze Karmelitské ulici č.p. 387/ III, rkp.
- Níkl, P. – Chalupník, T. - Gurtler, R. 2005:* Středověký kostel sv. Máří Magdalény. Geofyzikální průzkum, rkp.
- Nováček, K. 2005:* Prostorový vývoj a architektura kláštera v Kladrubech do počátku 18. století, doktorská disertační práce, rkp., publikováno na www.kar.zcu.cz/novacekdis, 15.12. 2005.
- Píša, V. 1984:* Kvádríkový dům čp. 548/I na Starém Městě pražském, Archaeologica historica 9, 121-131.
- Pařez, J. 2004:* Klášter sv. Máří Magdalény na Malé Straně, rkp.
- Podliska, J. - Havrda, J. - Kovář, M. 2003:* Dům v Nerudově ulici na Malé Straně, (příspěvek ke spolupráci archeologie a stavebně-historického průzkumu), Staletá Praha 24, 24-54.
- Rykl, M. - Rakušan, D.- Dragoun, Zd. 2003:* Poznámky k pokračujícímu výzkumu domů čp. 150, 151 a 153/I v Karlově ulici na Starém Městě pražském, Staletá Praha 24, 99-132.
- Rykl, M. 2004:* Karmelitská čp.387/III, Praha 1 – Malá Strana. Hloubkový stavebně historický průzkum pozůstatků bývalého kostela sv. Maří Magdalény, rkp.
- Rykl, M. 2006:* Hloubkové SHP a dokumentace. Poznámky k praxi mezioborové discipliny. Dějiny staveb 2006.
- Starec, P. – Valtr, L. 2003:* Bastion „U Božích muk“ v Praze na Karlově – dosavadní poznatky archeologického a stavebně historického průzkumu, Staletá Praha 24, 209-224.
- Sommer, J. 2004:* Dokumentace architektonických prvků ze středověkého kostela sv. Maří Magdaleny. Karmelitská 6, čp. 387/III, Praha 1. rkp.
- SÚRPMO 1965:* Kašička, F.- Lanzinger, L.-Rulc, O.: Pasport domu Praha – Malá Strana, Karmelitská čp. 387, rkp.
- Široký, R.- Kočár, P. 2003:* Analýza stratigrafických vztahů jako metoda výzkumu architektury, Dějiny staveb 2003, 100-115.
- Tryml, M. 2004:* Praha 1 – Malá Strana, Karmelitská ulice čp. 387/III. Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu závěru zaniklého kostela sv. Maří Magdalény, rkp.
- Varhaník, J. 2003:* Stavebně historický průzkum v současné praxi památkové péče, Dějiny staveb 2003, 45-48.
- Vlček, P., a kol. 1999:* Umělecké památky Prahy. Malá Strana. Praha.

Jan Havrda - Michal Tryml: Einige Anmerkungen zur Durchführung baugeschichtlicher Untersuchungen aus der Sicht des Archäologen (am Beispiel einer Untersuchung in der Strasse Karmelitská ul. auf der Prager Kleinseite)

Die Autoren verweisen aufgrund ihrer Erfahrungen mit der Durchführung archäologischer Untersuchungen im historischen Zentrum von Prag auf der Problematik der Zusammenarbeit bei archäologischen Rettungsuntersuchungen und baugeschichtlichen Untersuchungen an der gleichen Stelle. Eines der wesentlichsten Probleme ist der Umstand, dass diese Arbeiten von den Organen der Denkmalspflege nicht koordiniert werden und ihr Ergebnis von der Initiative Einzelner abhängt. Ziel sollte die Ausarbeitung gemeinsamer Projekte und in einer weiteren Phase auch die Abstimmung der Methodik und Dokumentation beider Untersuchungen sein.